

de ethiek. Steeds opnieuw komt de auteur van deze inleidende studie tot de merkwaardige vaststelling dat Aristoteles, die in zijn tijd een ongehoorde nieuwsgierigheid en onderzoekszin aan de dag wist te leggen nog steeds actueel is, omdat hij de basisintuïties formuleerde voor een houding die wij vandaag nog altijd niet kunnen missen. Daarom herinnert Ackrill de lezer aan het feit dat de breuk met de antieken eigenlijk niet overschat dient te worden; ook wil hij niet in een modieus 'actualiseren' vervallen door de gemeenschappelijkheid van onze tijd met Aristoteles' tijd te overdrijven. Typerend voor zijn zin voor nuanceren vinden we in zijn commentaar op de wijsgerige psychologie: "Dank zij de moderne fysica en fysiologie beschikken we over een volkomen nieuw inzicht in de hersenen en het zenuwstelsel. Maar als de filosofie nu een beter antwoord op het probleem van geest en lichaam heeft dan de Grieken hadden, is dat niet een gevolg van deze wetenschappelijke vooruitgang, maar van toegenomen verfijning en genuanceerdheid in de analyse van begrippen die voor dit probleem nodig is. Het is lang niet zeker dat we inderdaad een beter antwoord hebben: er bestaat geen overeenstemming over wat het correcte antwoord is, en de rivaliserende antwoorden die voorhanden zijn, worden, in hun wezenlijke trekken, al in de Griekse filosofie aangetroffen". Leert ons dit niet dat we geen inzicht in ons denken en in ons wetenschappelijk kennen hebben, wanneer we niet ook een inzicht trachten te verwerven in de wijze waarop wijsgeren als Plato en Aristoteles de fundamentele vragen hebben gesteld?

Ackrills inleiding is een typisch angelsaksisch boek en past dus tegelijk in het Nederlandse geestesklimaat dat voor de cultuurwetenschappen zo weinig oog heeft voor het Duitse en Franse taalgebied. Bijgevolg vinden we hier nauwelijks verwijzingen naar Europese commentaren, wel naar Amerikaanse en Engelse. Tenslotte verbaast het dat Aristoteles' politieke denken hier stiefmoederlijk behandeld wordt.

Jacques DE VISSCHER

JUDAÏSME

Elena Romero Castello & Uriel Macias Kapon, *Joden en Europa: Cultuur - Geschiedenis*, Leuven, Davidsfonds, 1996, 240 blz., geïll., geb. 2.495 Bfr., ISBN 90 6152 949 2

Dit prachtig geïllustreerde boek bestaat uit twee delen: een historisch gedeelte dat de situatie van de joden in Europa over tweeduizend jaar beschrijft en een cultureel gedeelte dat in korte hoofdstukjes aspecten van het religieuze leven, van de kunst en van de taal en literatuur evoceert. Een verklarende woordenlijst, een bibliografie en een (onvolledig) naamregister sluiten deze prestigieuze uitgave af.

Joden en Europa laat zich gemakkelijk lezen. De luie lezer kan zich beperken tot de honderden afbeeldingen met hun summiere onderschriften, de meer geïnteresseerde

kan zich tot de hoofdtekst wenden, maar kan aan het beeldmateriaal, dat zo voortreffelijk en aantrekkelijk is, niet voorbij gaan. Hierin steekt wat ironie: het judaïsme dat naar semitische traditie nogal wat bezwaren tegen het beeld heeft, wordt hier vooral door het beeld gediend, want de Spaanse auteurs, allebei specialisten in de joodse geschiedenis en cultuur ontgoochelen enigszins, omdat ze zoveel onbesproken laten. Graag hadden we wat minder plaatjes gehad en wat meer uitleg, uitvoeriger historische analyses en conceptuele verhelderingen.

Wie zijn de joden en vanwaar komen ze? Vormen ze een absoluut af te bakenen etno-culturele groep? Zijn alle joden afkomstig uit het oude Palestina? Zijn alleen diegenen joden die volgens bepaalde rituelen tot de joodse religieuze gemeenschap behoren? In zijn kort 'woord vooraf' schrijft Luc Dequeker dat we 'jood zijn' niet mogen reduceren "tot een religie, een individuele geloofsovertuiging of levenshouding. Het meest fundamentele kenmerk van de Joodse cultuur is *verbondenheid, volksgemeenschap*. Verbondenheid met het gemeenschappelijke, veelal dramatische verleden en met het land van de voorvaderen. Verbondenheid met God en met Zijn opdracht tot humanisering van de wereld" (p. 7). Juist door deze benadering van het jodendom als de geschiedenis van een volk, schrijven de auteurs in dit werk 'Joden' met een hoofdletter: "De associatie met een geografisch gebied, het land van de voorvaderen, is bovendien erg reëel: de Joden zijn, historisch gesproken, nakomelingen van de stam Juda in Judea". Dit is een merkwaardige partijdigheid die de auteurs niet historisch-wetenschappelijk onderbouwen, maar als een dogmatisme vooropstellen. ('Indianen' en 'islamitisch' krijgen hier, in overeenstemming met het 'Groene boekje' geen hoofdletter, terwijl in tegenstelling tot dit zelfde boekje 'joods' en 'joden' wel). Op z'n minst een keer geven de auteurs feiten uit de geschiedenis van het jodendom die op een ander perspectief wijzen: joodse gemeenschappen ontstaan ook door bekeringen. Dit is ondermeer gebeurd in de vroege Middeleeuwen in Oost-Europa, meer bepaald in het Chazarenrijk dat zich vanaf de zesde eeuw uitstreckte tussen de Kaukasus, de Wolga en de Don, op de grens tussen Europa en Azië, met Itil, een belangrijk internationaal handelscentrum, als hoofdstad. De auteurs schrijven: "Rond 740 bekeerde koning Boelan zich tot het jodendom en samen met hem een groot deel van zijn onderdanen. Van dan af mochten alleen nog joden de troon bestijgen" (p. 7). Het valt te begrijpen dat Oost-Europa in die tijd voor de verdreven joden uit andere gebieden bijzonder aantrekkelijk was; dit is blijven voortduren tot in de late Middeleeuwen, zodat de joden er bijzonder talrijk werden, zeker vanaf de twaalfde eeuw. "De joodse emigratie nam in de daarop eeuwen nog toe en kreeg steeds de steun van de prinsen en, na de hereniging van Polen in de 14de eeuw, geleidelijk uitbreiding. In 1264 verleende Boleslav V de joden het statuut van beschermde onderdanen. Koning Casimir de Grote bevestigde het statuut in 1334; het waarborgde de joden leven en eigendom, evenals vrij verkeer in het land. Duitse joden stroomden nadien in opeenvolgende golven het land binnen en kregen de bovenhand over de Poolse joden" (p. 70). Vanaf het einde van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw verdwenen deze privileges voor de joden en werd hun situatie zelfs bijzonder onveilig.

Op dit merkwaardige fenomeen dat de grote aanwezigheid en ruime verspreiding van joodse gemeenschappen in Oost-Europa geenszins het unieke resultaat is van

immigratie, reflecteren de auteurs niet. Waarom niet? Omdat het onderkende feit in strijd blijkt te zijn met de ideologie van de diaspora die vertelt dat alle joden uit Palestina afkomstig zijn? Het boek houdt zich aan de conventionele opvattingen en gaat moeilijke vragen uit de weg.

Niet alleen de kwestie van de bekeerlingen, van diegenen die jood worden (wat in de geschiedenis niet alleen in de achtste eeuw gebeurd is), vermijden Castello en Kapon, maar ook de kwestie van de uiteenlopende beweegredenen die tot jodenvervolgving hebben aanleiding gegeven. Opvallend is dat vaak niet in de eerste plaats de vorsten anti-joods waren, maar de lagere bevolkingsklassen: zij waren het die bij de overheid aandrongen om de privileges van de joden in te perken, om anti-joodse maatregelen te treffen; zij brachten later anti-joodse campagnes en pogroms op gang — de juridische en wettelijke verordeningen kwamen zelden eerst. De bevolking en de kerk oefenden op de vorsten druk uit opdat de joden niet langer beschermde onderdanen zouden blijven. Dit was onder meer het geval in de tweede helft van de vijftiende eeuw (eerst) in Spanje en later in Portugal, waardoor in 1498 met de uitwijzing van de joden uit Navarra een einde kwam aan vijftien eeuwen joodse aanwezigheid op het Iberische schiereiland. Juist deze aanwezigheid had voor de Iberische koningen tijdens de Middeleeuwen zoveel vruchten opgeleverd. De 'groten der aarde' hebben inderdaad meer dan eens voordeel gehad bij de eruditie van een aantal joden, hun deskundigheid inzake financieringen, geneeskundige kennis en wetenschappelijk inzicht. Maar tegelijk vormden deze joden een macht. De macht van een gesloten groep dreigt gemakkelijk uit te groeien tot de macht van een staat in de staat, wat meer dan eens aanleiding heeft gegeven tot een groot wantrouwen, tot conflicten en geweld. Steeds opnieuw hebben deze problemen zich in zovele Europese landen gedurende haast tweeduizend jaar voorgedaan, en toch maken de auteurs van *Joden en Europa* hier geen thema van. Ze beperken zich tot de (selectieve) beschrijving van toestanden waar, wanneer en voor hoelang joden bescherming genoten of het slachtoffer waren van haat en vervolging. Geen enkele keer bieden ze de lezer een onbevagen analyse van wat zich heeft afgespeeld, wat oorzaken, motieven en aanleiding tot conflict en uitdrijving waren. Zij doen alsof de argwaan en het wantrouwen, de afgunst en de haat, de religieuze onverdraagzaamheid en het sociale misprijzen ten aanzien van de joden in Europa ongenueanceerd terug te brengen zijn tot een blind antisemitisme dat zo maar uit de Jucht valt zodra ergens een jood zijn aanwezigheid en zijn deskundigheid manifesteert. We missen hier echt een ernstige historische analyse.

Ontgoochelend is ook het tweede deel van het boek over allerlei aspecten van de joodse cultuur. De hoofdstukjes zijn veel te summier en missen diepgang. De redacteurs maken geenszins handig van het rijk voorhanden beeldmateriaal gebruik om bijvoorbeeld de verschillende joodse talen te illustreren. Verder wordt zo weinig aandacht geschonken aan het diepzinnige werk van een groot aantal joodse denkers en wetenschappers, zonder de welke de Europese cultuur onvoorstelbaar is. Ook dit is een reden waarom we dit schitterend mooie boek een gemiste kans noemen: de tekst bevredigt niet, zodat het beeld het op het woord haalt, wat toch onjoods is, met als gevolg dat we op onze honger blijven.

Jacques DE VISSCHER